

הרב נריה גוטל

"יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים" על החובה לקיים את מלוא "הנחיות הקורונה"

מאמריהם (בספר זה) של עמיתי, הרב בניהו שנדורפי והרב אחיה ליפשיץ הצביעו - איש איש בדרכו, וחזו לאצטרופי אהדדי - על מקורה של חובת קיום הוראות הרשויות המוסמכות ועל סנקציה דתית שניתן להחיל בגינן. הוראות אלה: שמירת ריחוק חברתי, עטיית מסכה, הקפדה על היגיינה וכו' - חובה לקיימן.

בשולי דבריהם, וכהשלמה, נבקש להצביע להלן על ביסוס נוסף לחובת יישום ההוראות. יתרונו של מקור מחייב זה הוא, שבעוד גישותיהם נזקקו לגורם חיצוני - מתקני תקנות, מחרימי חרמות וכדומה - הרי שהאמור להלן מבוסס על חובה דתית, ערכית ומוסרית, המוטלת על האדם עצמו, גם ללא כל מעורבות מצידו של גורם חיצוני.

א. "לענין שלא יזיק" מחייבין ליה בטורח מרובה"

במשנה בבא קמא (ג, ב) נפסק כי "הכלב שנטל חררה והלך לגדיש, אכל החררה והדליק הגדיש, על החררה משלם נזק שלם ועל הגדיש משלם חצי נזק". בפירושו למשנה זו ביאר הרמב"ם כי "חררה - כיכר דק, ופעמים נדבקת בה גחלת אש, ובזמן שאוכלה בגדיש שורף באותה האש, הרי זה חייב על החררה

1 קולמוסים רבים נשתברו על השאלה מה מקורו המדויק של האיסור להזיק. ראה רבנו יונה, אבות א, א ד"ה משה (השני), הסבור כי האיסור להזיק נכלל באיסור "לא תגזול" (ומעין זה בטור, חו"מ סי' שעח); יד רמ"ה, ב"ב כו ע"א אות ק ד"ה אלא מסתברא, הסבור כי האיסור נכלל בדין "לפני עור לא תתן מכשול", או במצוות "ואהבת לרעך כמוך" (ומעין זה בספר החינוך מצווה רמג, וראה גם שו"ת הרא"ש כלל קח סי' י - דרכיה דרכי נועם); וראה קהילות יעקב ב"ק סי' א; ברכת שמואל ב"ק סי' ב; ר"א ליכטנשטיין, דינא דגרמי עמ' 169-180: "האיסור להזיק"; מנחת אשר, פרשת אמור, סי' נב ועוד הרבה.

ועל מקום גחלת נזק שלם, ועל שאר הגדיש חצי נזק כדין הצרורות" (תרגום ר"י קאפח). עולה אפוא כי על בעליו של הכלב לשלם על החררה. הגמרא על אתר (שם כג ע"א) תהתה: "ולייחייב נמי² בעל גחלת", כלומר מאחר שבסופו של דבר כל שעשה הכלב אינו אלא הולכת הגחלת, ואולם הנזק נגרם במישרין על ידי הגחלת, מדוע אפוא שבעל הגחלת לא יישא גם הוא באחריות ויהיה שותף בשיפוי של הניזק? על כך השיבה הגמרא: "בששימר גחלתו", ומאחר שבעל הגחלת נהג כדת וכדין ואף עשה מאמצים שגחלתו לא תזיק כלל ועיקר, לכן בעל הכלב הוא - ורק הוא - שחייב בתשלום.

תוספות על אתר (ד"ה ולייחייב) דנו בעיקרון שבא כאן לידי ביטוי:

ולייחייב בעל הגחלת - ...וא"ת, ואמאי לא פריך וליפטר בעל הכלב מן החררה? ונראה מכאן לדקדק, דיותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יזיק, שמחוייב לשמור גחלתו מן הכלב אף על פי שאין לו רשות ליכנס לביתו, כדי שלא יזיק אחרים, ואפשר לשמור עצמו כדי שלא יכנס כלב כדי ליטול חררתו. וכן משמע בהמניח (לקמן דף לא ע"א) בשמעתין דקדרין, דפריך אי נתקל פושע שני נמי לייחייב, אלמא חשיב שני פושע לייחייבו בנזק שלישי ואינו פושע לענין שיפטר ראשון בנזקו.

נכון בדברי התוספות, צעד אחר צעד:

א. שאלת התוס' מוסבת על דיוק שהם עורכים בלשון שאלת הגמרא,³ שלב ההוה-אמינא. הסוגייה נתנה את דעתה לכך שבעל הכלב משלם גם על הגדיש וגם על החררה ולא העלתה על דעתה לתהות שמא בעל הכלב יהיה פטור לחלוטין מתשלום על החררה. דבר כזה כלל לא עלה על דעתם, שכן ככל הנראה הדבר מופרך בעליל, אפילו כהוה אמינא. מכך מדייקים התוספות שפשוט וברור לסוגייה התלמודית, גם בשלב השאלה, שבעל הכלב ודאי צריך לשאת באחריות על החררה; כל שהיא תהתה הוא על התשלום של בעל הכלב על הגדיש.

2 גרסת התוספות, שם ד"ה ולייחייב, שונה מעט מגרסת הדפוסים. בעוד שלנגד עינינו רשום "ולייחייב נמי בעל גחלת", היינו שיישא גם הוא בעול, הרי שגרסת התוספות היא "ולייחייב בעל הגחלת" לבדו, ובעל הכלב יהיה פטור לגמרי. כפי שיבואר, דיונם שלהלן נובע מדיוקם בגרסה שהייתה לנגד עיניהם. וראה מרומי שדה, ב"ק כג ע"א ד"ה מאן חייב ובספר אילת השחר לסוגייה זו.

3 לפי גרסתם - ראה לעיל הערה 2.

ב. מכך מסיקים התוספות שכל מי שכרוך בגרימת נזק, הן במישרין והן אפילו בעקיפין, נושא באחריות, ולו גם אחריות שילוחית. שאלת הגמרא מבהירה שגם אם בעל הגחלת שימרה כדבעי, וגם אם הכלב פלש לחצרו הפרטית, גם כך בעל החררה אינו יכול לרחוץ בניקיון כפיו. הוא אינו יכול לטעון שמה לו לכלב להתפרץ לחצרו ולכן על בעל הכלב לשאת באחריות מלאה. סגנון הגמרא מעלה אם כן עיקרון: "יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים".

ג. "יותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יוזק". משפט זה מהווה ביטוי ליחסיות החובה הערכית-הלכתית בין שני צדדים: מזיק וניזק. דרכו של עולם היא שאדם סביר שומר על עצמו ועל נכסיו שלא יזקו. גדרות שאדם שם סביב ביתו ורכושו, ביטוח שהוא עושה לעצמו ולרכושו וכו', מלמדים שרוב בני האדם עושים מאמצים משמעותיים לשמירה שלא יזקו. מבהירים אם כן התוספות, שאם כך נוהג האדם ביחס לחשש שמא יוזק, הרי ששבעתיים כך עליו לנהוג ביחס לחשש שמא יזיק אחרים.⁴ זהו עיקרון מוסרי, שממנו נובעות גם השלכות הלכתיות.

ד. בהקשר זה, התוספות מפנים לסוגייה נוספת (שם לא ע"א) שגם היא מבוססת על אותו עיקרון. שם נאמר כי "הקדרין והזגגין שהיו מהלכין זה אחר זה, נתקל הראשון ונפל, ונתקל השני בראשון והשלישי בשני, ראשון חייב בנזקי שני ושני חייב בנזקי שלישי...". על כך שאלה הגמרא שם: "ממה נפשך, אי נתקל פושע הוא,⁵ שני נמי ליחייב!...", והשיבה מה שהשיבה. דייקו התוספות, שהגמרא לא העלתה על דעתה לפטור את הראשון מהנזק שגרם, בטענת "נתקל פושע הוא" ביחס לשני. כל שהגמרא שאלה לא היה אלא רק שהשני יהיה גם הוא שותף לחיוב יחד עם הראשון, כלומר שהראשון לא יישא במלוא הנזק אלא גם השני יישא בחלקו, לפי שהוא

4 בלשון מליצה ייאמר אפוא כי "יותר יש לאדם" לעשות ביטוח צד ג', מאשר ביטוח מקיף. וראה רא"ח גרוסברג, כללי הלכות נזיקין - הקדמה, ה: "וידועים דברי תוס' ב"ק כז"ד"ה אמאי, שכתבו יותר יש לו לשמור שלא יזיק משלא יוזק. וזוהי הרי בוודאי מידת חסידות נפלאה ויציאה מגדרי הטבע האנושי, שהרי טבעו של אדם לדאוג לעצמו ולא לחשוב כלל על זולתו, ואילו התורה בדיני נזיקין מחנכת לדאוג שלא להזיק לזולת עוד יותר מאשר דואג לעצמו שלא יוזק. וכגון כאשר הולך במקום עמוס באנשים, צריך לדאוג יותר לא לדחוף אחרים מאשר לדאוג שלא ידחפו אותו. ומוכן שמי שמדקדק בדיני נזיקין באופן זה משריש בעצמו תפיסת עולם שרואה את המציאות בעיניים פחות אנוכיות ויש לו את הבסיס להגיע למדרגת החסידות".

5 דעת ר' מאיר בסוגייה שם.

ה"נתקל" ו"נתקל פושע הוא". ואף שהשני פשע - והראיה שהוא חייב בנזקי השלישי - אין בפשיעתו זו כדי לפטור את הראשון על שבירת קדירותיו של השני. מסיקים אם כן התוספות שוב, כי מכלל העובדה שפטור מוחלט לראשון אינו עולה על הדעת, מוכח שאחריות עודפת מוטלת על הראשון. לכן ברור לגמרא שהראשון מחויב בנזקי שני. שוב נחשף אם כן אותו עיקרון: "יותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יזק".

אמור מעתה: שתי סוגיות מביאות את התוספות לניסוח כלל זה של חובה יתרה המוטלת על האדם שלא יזיק.

התוספות נזקקים לסוגיה נוספת, גם היא בבבא קמא, שלדידם אף היא מוכיחה את אותו עיקרון. במשנה (שם ג, א) נאמר כי "המניח את הכד ברה"ר ובא אחר ונתקל בה ושברה פטור, ואם הוזק בה בעל החבית חייב בנזקו". בגמרא (שם, כז ע"ב) תהו: "אמאי פטור, איבעי ליה לעיוני ומיזל!", והשיבו מה שהשיבו. אף על שאלה זו העירו התוספות (שם ד"ה ה"ג אמאי פטור): "אבל הך לא פריך אמאי חייב בנזקו כשהוזק איבעי ליה לעיוני, כדפירשתי לעיל (כג ע"א ד"ה ולחייב) דיותר יש לו לשמור שלא יזיק משלא יזק". כלומר, הגמרא תוהה מדוע השובר לא יתחייב בתשלום על הכד, אך היא אינה מעלה על דעתה לפטור את בעל הכד מנזק שהכד שלו גרם לשובר. אין זה אלא ששוב מוכח אותו עיקרון: "דיותר יש לו לשמור שלא יזיק משלא יזק", ולכן בעל הכד נושא באחריות עודפת.⁶

סוף דבר: התוספות סבורים ששלוש סוגיות מוכיחות בעליל את החובה ההלכתית-ערכית המוטלת על האדם לבל יזיק חלילה לזולתו. אם אדם סביר עושה מאמצים שלא להינזק, הרי שעליו לעשות מאמצים לא פחותים מכך שלא להזיק.

6 בספר אילת השחר, ב"ק כג ע"א, העיר על דברי התוס': "לכאורה, הא בשבור כדי חייב, הרי דיכול להניח שישברו כליו ומ"מ חייב, וכן בשור לא אמרינן דיש לו לסלק ומ"מ המזיק חייב, ואיך ס"ד דיפטור מחמת דהניזק לא שמר דפשיטא דאינו חייב לשמרם. וכן יש לעיין בהא דלקמן ע"ב לגדור מר גדירא בארעיה, ואע"ג דכתבו התוס' שם דבאמת אינו מיחייב, היינו כמש"כ התוס' דיש יותר ליזהר שלא יזיק משלא יזק, אבל איך בכלל שייך לומר דישמור עצמו כיון דשבור כדי חייב". מכך הסיק קיומה של הבחנה בין היזק שעשה האדם עצמו ובין נזק שנעשה ע"י רכשו: "ע"כ מזה, דזה רק לגבי אדם בכוונה, אבל שמירת מזיקין יש מקום לפוטרו אם הניזק לא שמר. ואפי' לשמור מאדם שלא יזיק שלא בכוונה יפטר, דהא בכמה דוכתי היכא דלא שמר עצמו הניזק הוא פטור, וע"כ דלגבי אדם שלא בכוונה הוא צריך לשמור עצמו אלא דיותר יש ליזהר שלא יזיק משלא יזק".

החזון איש (ח"מ, ב"ק סי' ח אות י) דן בדברי התוספות (כג ע"א, הנ"ל):

כ"ג א' תוד"ה וליחייב - ונראה מכאן לדקדק דיותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים כו', צ"ע כוונתם, הלא הניזק אינו חייב כלל לשמור עצמו שלא יוזק דא"כ בטלו כל נזקין, ובשלמא בהא דאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים שפיר שייך לדקדק למאי דפריך איבעי לי' לעיוני דאע"ג דידע דבנ"א אינם מתבוננים בדרכים לענין שהמניח התקלה מקרי פושע לנזקי בנ"א, שכן הוא טבען שאין נזהרין ואיכא מכשול, מ"מ לא פטרינן להו בהזיקו, אע"ג דאין מטריחין על בני אדם יותר מדאי, וכמש"כ תו' בסמוך ד"ה בששימר כיון דנטר כדנטרי אינשי לא אטרחוהו רבנן טפי, ולק' נ"ה ב' ד"ה נפרצה אין לו לטרוח יותר מדאי לחזור אחריה באפלה, ובשו"ע סי' ת"י סכ"ז שא"צ לקנות ארזים ביוקר לכסות בורו, וה"נ היה מקום לומר כיון דאין בני אדם נזהרין מליזוק שהעיון קשה להם אין לחייבם אם הזיקו דרך הילוכם ומ"מ מחייבין להו, ושמעינן מכאן דלשלא יזיק תבעינן לי' אף בדבר שנגד טבעו. אבל שו"ר שחייבין בחצר הניזק דרמי חיובא על המזיק ואינו פטור בטענה שהניזק ישמור עצמו, [וכדאמר לקמן, ואי גדר שן דחייבה רחמנא היכי מש"ל כו' וכמש"כ תו' שם ד"ה יכלי], מה הוצרכו רבותינו לדקדק זה מסוגין.

ואפשר דכוונתם בחד מלתא שבפשיעתו גורם שיהי' מזיק ושיהי' ניזק, וכיון שמצד שלא יהי' מזיק מתחייב ליזהר ממילא היה מקום לפטור את המזיק בזמן שפשע, וכמו בהליכה ברה"ר בלי התבוננות בדרכים שעליו להתבונן משום שלא יזיק והיה מקום לפטור את המניח הכד ברה"ר שהרי בני אדם חייבין להתבונן וחייבין ליזהר שלא יהיו נתקלין מ"מ מחייבין את המניח, וכשאנו דנין שלא יזיק דיינינן לי' בחיוב הזהירות וכשאנו דנין אם הוזק דיינינן לי' כאינו בחיוב זהירות. וה"נ בחררה ע"ג גחלים מתחייב בשמירתה שלא יזיק ומ"מ חייב בעל הכלב על החררה, ומיהו הכא הוי פשיעה לגבי האי חררה שאפשר שלא תהי' ע"ג גחלים והוי תחילתו בפשיעה. ואפשר שכוונתם די' מקום לומר שלא חייבה תורה שו"ר (- שן ורגל) בחצר הניזק אלא בשדות וחצרות שאין להן דלתות, אבל בסוגין מבואר דאפי' במקום דכשנועל הדלת אי אפשר ליכנס אלא בחתירה מ"מ חייב בעל הכלב, ואע"ג דנוח לנעול מ"מ אין דרכן של בנ"א להזהר לנעול שקשה עליהן הזהירות בזה, והיה מקום לומר שאי אפשר

להטריחם לנעול כדי שלא יכנס הכלב ליטול את הגחלת עם החררה, ולזה כתבו דלענין שלא יזיק מחייבין לי' בטורח מרובה. ויש לעי' מאי פריך וליחייב בעל הגחלת, ופי' תו' דר"ל דליפטר בעל הכלב כנגד שותפות של בעל הגחלת, ומאי קושיא נהי דחייב לשמור גחלתו שלא תזיק אחרים אבל שלא יוזק בעצמו אין צריך ליזהר, ומוכח מכאן כיון דהגחלת מזקת צריך ליזהר אפי' כשמזקת לעצמו.⁷

בתמצית: תהה החזו"א על התוס', שדבריהם לכאורה מיותרים ואינם מחדשים כלום: א. מושכל ראשון הוא שניזק אינו חייב בשמירה שלא ייזק, אחרת בטלו להן הלכות נזיקין. ב. מסוגיות שונות עולה, שהאיסור להזיק טומן בחובו דרישת זהירות אף מעבר לדרכו של עולם. אם כך הדבר, אזי מה הוסיפו התוס' בחדשם - כביכול - עיקרון "דיותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים...?" בשל כך העמיד החזו"א את חידושם של התוס' כמתייחס למקרים שבהם האדם בפשיעתו הוא גם מזיק וגם ניזק. במקרה כזה היה - לכאורה - מקום לטעון, שכיוון שהלה התרשל בחובת זהירותו מלהזיק, תהא זו טענת פטור ביחס לאותו שהזיקו. לדוגמה, אי קיום חובת התבוננות בעת הילוך ברשות הרבים כדי שלא יזיק, יהווה לכאורה עילת פטור בעבור המניח חבית ברשות הרבים והלה שברה והוזק בה. על מקרה כזה קבעו התוספות שחובת ההימנעות מהסבת נזק גוברת, ולכן מניח החבית חייב. כלומר, מתקיימת הפרדה בין שני מישורים: בדיון "שלא יזיק" דנים על חובת הזהירות, בעוד שבדיון "אם יוזק" דנים כאילו אינו חייב בזהירות. עוד הוסיף החזו"א שחידושם של התוס' הוא, שביחס לחובה המוטלת על האדם שלא יזיק, מחייבים אותו לא בטרחה רגילה אלא "בטורח מרובה". לבסוף כתב החזו"א כי כאשר מדובר בחפץ "מזיק", על בעליו להיזהר "אפילו כשמזקת עצמו".

אמור מעתה: לדידו של החזו"א, עיקרון זה של התוס', שענייננו חובת האדם להיזהר מהיזק זולתו, רחב ומקיף: א. החובה כוללת דרישת זהירות מעבר לדרכו של עולם; ב. התרשלות בחובת האדם לשמור שלא יזיק, כמו גם התרשלות של אדם משמירה על עצמו שלא ייזק, אינה עילת פטור ביחס למי שהזיק לו. ג. על אדם להיזהר מלהזיק גם אם הדבר מחייב אותו השקעת "טורח מרובה".⁸

7 עיין עוד בספר אילת השחר, שם, ד"ה תוד"ה וליחייב בעל הגחלת (הב'), שדן בדברים.

8 ראה חשוקי חמד, ב"ק כז ע"ב: "שאלה - יהודי שיש בביתו שני כסאות ושניהם שלמים אלא שבאחד מהם צריך להיזהר יותר שלא ישבר והשני בטוח יותר על איזה מהם ישב בעל הבית ואיזה כסא יתן לאורח ראשונה. תשובה: מלבד הענין של מצוות הכנסת אורחים יש לו לתת

אמת, אין לכחד כי יש החולקים על התוס' - ליתר דיוק על דברי התוס' שבתלמודים שלפנינו - למצער ביחס לפרשנות הסוגייה לגופה. כך הביא בהגהות מיימוניות⁹ את הערת רבו, מהר"ם מרוטנבורג, ואת דעת הר"ר אליעזר,¹⁰ אף הוא מבעלי התוספות:

בגמ' מוקי לה בגדיש דבעל חררה... ופריך בגמ'... וא"ת... נראה לדקדק מכאן דיותר צריך אדם לשמר עצמו שלא יזיק משלא יזק... תוס'. מהר"ם ז"ל הקשה על פירוש ר"י,¹¹ דלעיל משמע להיפך, דקאמר אמר לך רב בעלמא בור ברשותו פטור ושאי הכא דאמר ליה לאו כל כמינך דמקרבת לפירותיך ברה"ר ומחייבת לתוראי. ונראה להר"ר אליעזר ז"ל דלא דמי, דאין צריך ליזהר בשהזיק לאחרים ברשותו, ולכך בני רה"ר נמי אין צריכין ליזהר כיון שפירות מונחים סמוך לרשותו, ע"כ.

נמצאנו למדים אפוא על קיומה של מחלוקת בעלי תוספות בדבר. בעוד שדעת ר"י היא ש"יותר צריך אדם לשמר עצמו שלא יזיק משלא יזק", הרי שדעת ר' אליעזר היא "דאין צריך ליזהר" מלהזיק לאחרים כל עוד האדם נמצא ופועל ברשותו-שלו. לכך צריך להוסיף את פרשנות הנצי"ב, הסבור כי גם דעת השאלתות והרמב"ם שלא כדעת ר"י שבתוס'.¹²

לאורח את הכסא הבטוח יותר, דיותר יש לו לשמור שלא יזיק משלא יזק, כמבואר בתוס' בב"ק דף כז ע"ב ד"ה אמאי. והנה היה מעשה בילד שנכנס לחזו"א וביקש להיבחו על מסכת בבא קמא, שאל אותו החזו"א, האם אתה יודע כשנותנין סכין לחבר באיזה צד נותנין לו את זה, השיב לו הילד בצד הידית. שאל אותו החזו"א, האם אתה יכול להביא לזה ראייה ממסכת בבא קמא, אמר לו החזו"א הראייה היא מהתוס' הנ"ל דיותר יש לו לשמור שלא יזיק משלא יזק".

9 הגהות מיימוניות, הל' נזקי ממון ב, יז, אות א, בשם רבו, מהר"ם מרוטנבורג.
10 יש להניח שהכוונה אינה לר' אליעזר ממיץ אלא לר' אליעזר מטוך - עורך רוב התוספות שבדפוס התלמוד, שהוא מאחרוני בעלי התוספות וסמוך לדורו של מהר"ם מרוטנבורג.
11 יש להניח שהכוונה לר"י הזקן מדנפירא, המחבר הראשון של התוספות, המכונה גם "בעל התוספות".

12 מרומי שדה ב"ק שם, וביותר בהעמק שאלה לשאלתא קיא אות א, שם הבהיר כי לדידו דעת הרמב"ם והשאלתות חלוקה על דעת התוס'. לשיטתם, "כשם שהמזיק צריך לשמור את עצמו שלא יזיק כך הניזק צריך לשמור את עצמו שלא יזק... וכל מי ששינה דרך הילוכו ומיעט בשמירתו הוא החייב, בין המזיק בין הניזק, ואם שניהם שוים בדבר ג"כ פטור המזיק... פשוט דכמו שהוא חייב להישמר שלא יזיק כן חברו חייב לשמור עצמו שלא יזק, וכששניהם שוים המזיק פטור, ממילא אין המזיק חייב אלא בפשיעה, דאי בלא פשיעה השני ג"כ נתחייב להישמר את עצמו שלא יזק, אבל אי בפשיעה לא היה לניזק להישמר... אפי' ברשות הוי ליה להיזהר שלא יזק כמו שלא יזיק, ואם לא נזהר הוי פושע והמזיק פטור... דמזיק אינו חייב אלא באופן שהוא פושע יותר מהניזק, דהניזק צריך להרחיק עצמו מלהינזק מן המזיק". וראה עוד מרומי שדה, שם, לא ע"א: "...ובאמת מסוגיין יש ראייה למה שכתבתי בהעמק שאלה סי'

ג. "צריך מאוד מאוד להיות נזהר שלא יגיע לחברו היזק ממנו"

עם זאת, גם אם הכלל האמור נתון במחלוקת, דעת ר"י ודברי התוס' בתלמודים שלפנינו הם ששבו וצוטטו רבות במהלך הדורות, הם שתפסו משקל בראש, והם ששימשו הנחיה והדרכה, גם הלכתית¹³ ובוודאי מוסרית-ערכית. אמירתם החוזרת ונשנית, קיבלה לימים ביטוי מובהק, לא רק בספרות הפרשנית-תלמודית וההלכתית אלא גם בספרות המוסר וההגות. כך בספרו שני לוחות הברית (מסכת סוכה - נר מצוה, סב) כתב ר' ישעיה הלוי הורוביץ על "שלוש שלמויות" שאליהן על האדם לשאוף: "שלמות הממון, שלמות הגוף, שלמות השכל, כמו שמצינו ביעקב אבינו ע"ה (שבת לג ע"ב) שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו."

ובשלוש אלה צריך להיות בשלמות עם חברו כל בית ישראל. בממון, צריך מאוד מאוד להיות נזהר, שלא יגיע לחברו היזק ממנו. במסכת ברכות פרק אין עומדין (לא ע"ב) שאמרה חנה, רבונו של עולם, כל מה שבראת [באשה], לא בראת דבר אחד לבטלה, עיניים לראות, ואוזניים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידיים לעשות בהם מלאכה, רגליים להלוך בהן וכו', הרי שלא נבראו לבטלה, ומכל שכן שיעשה בהם היזק, כי עשיית היזק גרוע יותר מהיושב בטל. וכתבו התוספות במסכת בבא קמא פרק כיצד הרגל (כג ע"א) בדיבור המתחיל וליחייב בעל הגחלת, דיותר יש לאדם להיזהר שלא יזיק אחרים משלא יזקק. וכן כתבו בפרק המניח (כו ע"ב), בדיבור המתחיל אמאי פטור איבעי ליה לעיוני וכו'.

השלמות הראשונה אפוא היא: היות האדם "שלם בממונו". ומה עיקרה של שלמות זו? לא דאגה לנכסיו-הוא, לממונו-הוא, אלא דווקא לנכסי חברו

ק"א בשם השאלות והרמב"ם ז"ל, דלא תליא במעשה אלא במי שהוא פושע יותר, ואם שניהם שווים המזיק פטור, דאין המזיק צריך להיזהר יותר מן הניזק...". וראה שם גם כז ע"ב: "...אבל ברמב"ם וש"ע סי' תי"ב ס"ב מפורש להיפך, והיינו כדברינו דהראשונים ז"ל לא ס"ל כהתוס'...". ועי' בספר אילת השחר, ב"ק כג ע"א ד"ה תוד"ה וליחייב בעל הגחלת (הב'), בנוגע לשיטת השיטמ"ק.

13 וראה ערוך השלחן, חו"מ קנה, א: "...בסי' זה יתבאר דאסור אף לעשות ברשותו לגמרי דברים שבזה יזיקו את הקרקע או את האויר של חברו. אמנם יש בזה כלל גדול: דאם בשעת עשיית הדבר אין הנזק בא מיד, אלא לאחר זמן אחרי שיפסוקו מעשיו, מותר לעשות דבר זה, שהרי עושה בתוך שלו, ועל הניזק להרחיק את עצמו, אם ירצה שלא יגיע לו הנזק. אבל אם מעשה זה מזיק את חברו בעת עשייתו ה"ז כמזיק בידו ואסור לעשות כן, דזהו מגירי דיליה. הא למה זה דומה למי שעומד ברשותו ויורה חיצים לחצר חברו ואומר ברשותי אני עושה דמונעים אותו (רמב"ם פ"י משכנים)...".

ולממון חברו: "שלא יגיע לחברו היזק ממנו". ראייה לדבר מביא השל"ה - לצד דברי אגדה - מדברי התוספות שהובאו לעיל, שהן הדרכה להנהגת האדם.¹⁴

בהמשך דבריו (שם, סג) מביא השל"ה ראייה נוספת לאותה הנחיה מן המסופר בברכות (יח ע"ב) "דאבוה דשמואל נתן מעות יתומים באמתא דריחייא; עילאי ותתאי היה שלו, מיצעי של יתומים". כלומר, שמירה מעולה ניתנה למעות היתומים, יותר מהשמירה על מעותיו-הוא. אף מכך יש להסיק כי "מי שמקבל עליו לשמור את של חברו, יותר ישמרנו ממה ששומר את שלו". ושמה תאמר שהנהגה זו הייתה רק בשל העובדה שמדובר ביתומים, אך אולי אין ללמוד מכך כלל למקרים אחרים רגילים, טענה זו נדחית על ידו על הסף: "ואין נראה בזה לחלק בין מעות של יתומים למעות אחרים".¹⁵

כדי כך מגיעה חשיבות הזהירות מלהזיק, שמקורות מסוימים מצביעים על כך שאדם שמדרגתו "חסיד", ראוי לו אפילו להפסיד ולהזיק לעצמו ובלבד שזולתו

14 ראה גם מה שכתב מהר"ל, בספרו באר הגולה - באר השביעי: "לפי הדעת והסברא, על הניזק לשמור עצמו מן ההיזק... אין ראוי שיבוא היזק מזה לזה, אף ע"י ממונו, שדבר זה הוא היפך הרעות והחיבור... שישמור האדם את ממונו שלא יזיק ממון אחר, כי על הניזק להרחיק עצמו". אלא שטענה זו, שמקורה בשכל האנושי - "הדעת והסברא" - אינה מוסבת אלא רק כלפי נכרים. אצל ישראל, לעומת זאת, מעיקר הדין "אין ראוי שיהיה האדם חייב על שמירת הבהמה שלו", אלא שהתורה חידשה חובה זו: "דבר זה שישמור בהמתו שלא יזיק לאחר, הוא דבר חידוש בתורה... התורה חייבה לשלם למי שיש לו עמו חיבור וריעות, כי מאחר שיש לו עמו ריעות, אין ראוי שיבא היזק מזה לזה, אף על ידי ממונו, שדבר זה היפך הריעות והחיבור".

15 וראה שם גם אות סד: "...בבא קמא (מו ע"א) תניא, רבי נתן אומר, מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו, שנאמר (דברים כב, ח) 'ולא תשים דמים בביתך'... בבא קמא (עט ע"ב) לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת. בברכות (טז ע"ב), אם הגיע היזק ממון לחבירו צריך שיאמר לו המקום ימלא חסרונו - זהו שלמות שלום לחברו בממונו". בכך מדגיש השל"ה את הרחבתו המשמעותית של ר' נתן את מה שנאמר בתורה. בעוד שהתורה אמרה "לא תשים דמים בביתך", הרי שלדידו של ר' נתן תכולת האיסור מקיפה ולמעשה מדובר בחובה כללית: לא לגדל כלב רע, לא להעמיד סולם רעוע, וכל שכיוצא בזה.

לאמתו של דבר, כך עולה מפורשות מפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות, פרשת משפטים, כא: "מדור' נתן, דאמר ר' נתן מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, שנאמר ולא תשים דמים בביתך (דברים כב, ח), והוא הדין לכל הניזקין, וכדאמרין בב"ק: 'האי מאן דבעי דמיקרי חסיד ליזדהר במילי דנזיקין', וחסידים הראשונים היו קוברין את קוציהן ואת זכוכותיהן שלשה טפחים, כדי שלא תוציאם המחרישה. ומעשה באחד שהיה מפנה אבנים משדהו וזורקן לרשות הרבים, אמר לו זקן אחד מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך למקום שלך, לגלג עליו אותו האיש, לימים הוצרך אותו האיש ומכר שדהו, וניתקל באותן האבנים, מיד זכר דברי החסיד, ואמר יפה אמר לי מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך לתוך שלך" (מקורו של הסיפור בתוספתא, בבא קמא ב, יג).

לא יופסד ולא יוזק. הנחיה זו הוסקה מן האמור בגמרא בבא קמא (ל ע"א), שם שנינו:

ת"ר, חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן ומעמיקים להן ג' טפחים, כדי שלא יעכב המחרישה. רב ששת שדי להו בנורא. רבא שדי להו בדגלת. אמר רב יהודה, האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין...

וכך הורה הרמב"ם, בהל' נזקי ממון (יג, כב): "חסידים הראשונים היו מצניעין את הקוצים ואת הזכוכית בתוך שדותיהן בעומק שלשה טפחים בארץ כדי שלא תעלם המחרישה. ואחרים שורפין אותן באש, ואחרים משליכין אותן לים או לנהר כדי שלא יוזק בהן אדם".

הביאור הרווח להנהגות אלה מצביע על מגוון דרכים שבהן ניתן למנוע נזק העלול להיגרם מאותם קוצים וזכוכיות, וכל אחד מהאמוראים הילך בדרך שלפי דעתו, או לפי מקומו, היא יותר יעילה. גם בסוגייה מקבילה שבמסכת נדה (ז ע"א) הביעו ביקורת קשה מאוד על אותו שמשליך ציפורניו ברשות הרבים, ואף נימקו זאת, אך שם דירגו לשלוש את ההנהגות השונות, ורק אחת מהן מוגדרת מעשה חסידות:

אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו... והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר... מפני שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת. ולא אמרן אלא דשקיל בגנוסטרי, ולא אמרן אלא דשקיל דידיה ודכרעיה, ולא אמרן אלא דלא גז מידי בתרייהו, אבל גז מידי בתרייהו לית לן בה; ולא היא, לכולה מילתא חיישינן. ת"ר, ג' דברים נאמרו בצפרנים: שורפן - חסיד, קוברן - צדיק, זורקן - רשע.

כלומר, רק ה"שורפן" הוא המוגדר "חסיד", בעוד שזה שקוברן מוגדר "צדיק", למשליכן למים לא התייחסו, והזורקן - "רשע".

התוספות על אתר (נדה שם) ביארו - לשיטת בעל הערוך - מדוע דווקא ה"שורפן" הוא המוגדר "חסיד":

שורפן חסיד - דליכא למיחש שמא יתגלו; ובערוך [ערך שלש] פירש ששריפת צפורן מזקת לאדם, וכן כל דבר הבא מן האדם, כדאמר בס"פ כלל גדול (שבת עה ע"ב) גבי דם הנדה איידי דחלשא לא מצנעה לשונרא, ולכן הוא חסיד שמחמיר לשורפן אף על גב שמזיק לו.

כלומר, לצד הביאור הרווח, ששרפה מונעת לחלוטין גילוי עתידי, הרי שלפי הערוך הלה נקרא "חסיד" משום שהוא מזיק לעצמו לטובת זולתו. מסוגיית שבת הוא מסיק שהנהגה כזו - שרפת משהו המגיע מגופו - מזיקה לאדם, ובכל זאת אדם זה נוהג כך, וכל זאת כדי להרחיק כל נזק מזולתו; אדם כזה וודאי שהוא "חסיד". הוא אם כן מה שאמרנו: אדם שמדרגתו "חסיד", ראוי לו אפילו להפסיד ולהזיק לעצמו, ובלבד שזולתו לא יוזק.

הרב י"מ חרל"פ¹⁶ נתן ביאור הגותי לתפיסה זו של החשיבות המיוחדת שישנה לבעלות האדם על ממונו, לזהירות שנובעת מכך שלא להזיק, ולגנות של מי שחלילה כן מזיק:

בהיות שעיקר מהות האדם היא הבעלות הנקנית לו מן השמים, ובזה הוא מתדמה לעליון ב"ה - 'אני שליט בעליונים ואתה שליט בתחתונים',¹⁷ מחויב הדבר שכל תשמישיו יהיו ממה שהוא בעלים עליהם ולא של זולתו. וזהו הטעם של גנות ההיזק להזיק דבר של חברו,¹⁸ מפני ששולל ממנו

16 רי"מ חרל"פ, מי מרום, ב, על מסכת אבות, בתחילת הספר - מילי דאבות.
17 מקורו של ביטוי זה, בדיוקו, עלום בעיניי. הרב חרל"פ מצטטו כמה וכמה פעמים, ובדיוק במילים אלה, ראה מי מרום, שם, עמ' יט, ושם עמ' קסב; שם, ז - אורי וישעי, עמ' קסג; וכן שם, יט, עמ' תפה. להוציא בספר אור קדוש, לרב אורי הכהן מסאמבור, עמ' נח לא איתרתי את הביטוי הזה, אלא רק אצל מי שמצטט את הרב חרל"פ. עם זאת, עמיתי הרב אביגדור לוינגר הראני כי תוכן דומה - גם אם בסגנון מעט שונה - נמצא בפסיקתא רבתי (מהו' ר"מ איש שלום), הוספה א פסקא א: "...אמר הקב"ה אני מלך בעליונים ואדם מלך בתחתונים..."; ובמדרש ילמדנו, ילקוט תלמוד תורה, בראשית אות ט: "...כשם שאני מלך בעליונים כך אעשה אותך מלך בתחתונים...". עם זאת, לא זו בלבד שהלשון אינה זהה, אלא ששני המקורות מוסבים על מצב האדם טרם החטא, ולא אחר החטא. וראה גם בראשית רבה עט, ח: "...ויקרא לו אל אלהי ישראל, אמר אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים", אך שם זו אינה אמירת הבורא אלא אמירתו של יעקב.

18 ראה גם ערפלי טהר, עמ' צג-צד, בעומק העניין הבחנה בין ישראל ובין אומות העולם: "העונשים החברתיים, בייחוד בשביל היזק ממון, יש להם שני מקורות נפשיים, טוב ורע. האחד נובע מתוך ההכרה שאסור לעשות עוולה, והעושה עוול צריך שייוסר כדי שתתחזק ההכרה הטובה הזאת, והשני בא מתוך צרות עין שהאיש האחר אין לו ליהנות בשלי או לנגוע בשלי, מפני שהרגשה של השלי ושל האני היא חזקה ומגושמת באין שיעור. כל המשפטים שהם הולכים בלא מקור אלהי יונקים ממקור הרע, וכל המשפטים האלהיים אין בהם כלום מהרע, כי אם הכל נובע ממקור הטוב של האמת והיושר כשהוא לעצמו, והענפים יש בהם מן השורש פעמים בגילוי ופעמים רק בהעלם. ומשפטי הגויים ברובם נובעים מן האנוכיות הגסה הזאת שעליה בנויה החברה הפוליטית של האנושיות עד אשר לא באה למידה הנבואית העליונה של כיתות החרבות לאיתים. אחת היא מלחמת ד' של ישראל, שיסודה הוא רק הגברתה של האורה האלהית הדורשת את יסוד המשפט ממקורו הטוב, ובכל מקום שאתה מוצא אגוריות של גויים אף על פי שדינם כדיני ישראל אסור לדון בפניהם שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים

בעלות ממה שהוא בעלים עליהם, ושליטת בעלות היא כריתה מהתדמות לעליון, ובכך הזהירות במילי דנזיקין היא שלימות עליונה מאד.

דברים אלה, ללא ספק מופלגים ביותר: "עיקר מהות האדם היא הבעלות הנקנית לו מן השמים". ברם, שעה שכדי כך מגיעים הדברים, בוודאי מתקבל על הדעת שאדם צריך מאוד מאוד להיזהר שלא לפגום ולו במעט ב"עיקר מהות האדם" של זולתו.

ג. "שלך קודם לשל כל אדם"

אלא שאותו "כלל" שניסחו התוס', ולפיו "יותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יוזק", עומד לכאורה בניגוד ל"כלל" אחר הרווח לא מעט בש"ס ובהלכה, וסתירה זו אומרת דרשני. לא מעט פעמים הדגישו חז"ל את חשיבות ממונו של אדם¹⁹ ואף את קדימת ממונו-הוא לממון-זולתו. כך יש לדייק מאמרתו של רבי יוסי במשנת אבות (ב, יב): "יהי ממון חברך חביב עליך

לפניהם לפניהם ולא לפני גויים. כי המקור של החברה האנושית המפורדת ללאומים לוחמים זה בזה בלא רחמים יונק הוא עדיין ממקור הרשעה. והצורה המשפטית באה לא מהמלחמה נגד העוול, אלא מהרשעה וצרות העין נגד האיש האחר שאינו בעל אותו הרכוש, וההזדמנות הארעית שנתרמו הדינים בצורתם החיצונה אינה יכולה לטהר את הזוהמא המקורית של נטיית הנפש שיסוד המשפט יונק ממנה". וראה גם עין איה, שבת, א, עמ' 143 ד"ה דעלך סני לחברך לא תעביד.

19 מהר"ל נתן דעתו פעמים רבות להבהרה הגותית של השאלה מה חשיבות יש לממון האדם. ראה גור אריה בראשית כט, יא אות ז - ביאור מדוע "עני חשוב כמת": "לפי שאין לו חיות מצד עצמו, שכל החיים יש להם קיום מצד עצמם בלבד ואינם צריכים לזולתם, והעני אין לו חיות מצד עצמו רק מצד אחרים, לכך מצד עצמו הוא חשוב כמת. ולפיכך כתיב 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כה, לו), שאחרים מחיים אותו. וזהו שאמר 'ושונא מתנות יחיה' (משלי טו, כז), כי אחר שהוא שונא להיות חי מאחרים אם כן יש לו חיות מעצמו, לפי שאינו מקבל החיות מאחרים..."; וראה נתיבות עולם - נתיב העושר סוף פ"ב: "כי מעלת האדם כאשר הוא מסתפק בעצמו ואינו חסר, שאם הוא חסר אין זה אדם שלם, כל שכן שהוא נחשב אדם חסר כאשר הוא צריך לבריות. ולכן אמרו 'פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות', כי המפשיט נבלה בשוק בוודאי הוא גנות וגנאי גדול מאוד... אבל מי שהוא צריך לבריות, דבר זה חיסרון לאדם בעצם, שהוא חסר כאשר צריך לבריות"; דרך חיים פ"א מ"י: "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות - ... והדבר שהוא כבוד התורה והוא כבוד המקום והוא גורם לאהוב השי"ת, כאשר אין תלמיד חכם צריך לבני אדם... כאשר יראה תלמידי חכמים הנהגותם כראוי שהם אוהבים את המלאכה ואינם חפצים להנות מן אחרים, שדבר זה הוא גורם לאהבה את ה' יתברך", וראה לו שם פ"ד מ"ה ועוד; וראה במאמרו של הרב זאב שמע על משנתו החברתית והכלכלית של מהר"ל מפראג, קובץ וחי אחיך עמך, עמ' 79-33, וראה שם עמ' 81 ואילך מאמרו של הרב עזריאל אריאל, על מדיניות חברתית-כלכלית במשנת מרן הראי"ה קוק.

כשלך".²⁰ מהנחיה זו דייק ר"י ענגיל²¹ "דמשמע דסגי היותו חביב כשלו", ולא יותר משלו.²² מעתה, מדוע הנחו התוס' שיותר יזהר שלא יזיק משלא יוזק, בעוד שהאמור באבות מלמד שאין תיעדוף לממון הזולת על ממונו ושניהם שקולים?

יתרה מזאת; מקורות נוספים מצביעים לא רק על שקילות ממונו וממון זולתו, אלא אף על תיעדוף ממונו על ממון זולתו. הן כך שנינו במשנה בבא מציעא (ב, יא):

אבדתו ואבדת אביו - אבדתו קודמת; אבדתו ואבדת רבו - שלו קודמת...

ובגמרא (ב"מ לג ע"א) הסבירו שמקור הלכה זו במקרא שאמר "אפס כי לא יהיה בך אביון", מקרא שהתפרש לחז"ל כהדרכה "להיזהר מן העניות" (רש"י שם). מהדרכה זו הסיקו כי ככלל "שלך קודם לשל כל אדם", ומכלל הדרכה זו אף נקבעה הלכה פסוקה.²³ נמצאת אם כן אומר כי אפילו כאשר מדובר ב"זולת" שאתה חייב בכבודו - אם אביו ואם רבו - אפילו במקרה כזה אבדתך קודמת, ואינך צריך לחוש לממון הזולת יותר מאשר לממונך.²⁴ ואם כך ביחס למחוייבי כיבוד אלה, הרי שבוודאי, ומכל שכן, שכך הדין כאשר מדובר ב"זולת" אחר.

כיצד מתיישבים אם כן שני המסרים זה עם זה: מחד גיסא, זהירות יתרה בממון הזולת יותר מבממונו, ומאידך גיסא קדימת ממונו לממון הזולת.

20 ראה גם שבת לא ע"א: "שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו גירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו, דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושה הוא, זיל גמור".

21 גליוני הש"ס, אבות ב, יב, עמ' 102.

22 ראה לו שם ראיות נוספות לעיקרון זה מכתובות ק ע"ב; ב"מ כט ע"ב - ל ע"א; סנהדרין פד ע"ב ורש"י שם ד"ה ואהבת; תוס' סנהדרין מה ע"א ד"ה ברור; רמב"ן ויקרא יט, יח ועוד.

23 שו"ע חו"מ רסד, א: "מי שאבדה לו אבידה ופגע באבידתו ובאבידת חברו, אם יכול לחזור את שתיהן חייב להחזירם, ואם לא, יחזיר את שלו, שאבידתו קודמת אפילו לאבידת אביו ורבו, כדדרשינן מאפס לא יהיה בך אביון".

24 עם זאת, ראה מה שאמר שם רב יהודה אמר רב: "כל המקיים בעצמו כך סוף בא לידי כך", וביאר רש"י: "יש לאדם ליכנס לפני משורת הדין ולא לדקדק שלי קודם, אם לא בהפסד מוכיח, ואם תמיד מדקדק פורק מעליו עול גמילות חסדים וצדקה, וסוף שיצטרך לבריות". וכך גם להלכה, שו"ע חו"מ, שם, בהמשך לאמור לעיל: "ואף על פי כן יש לו לאדם ליכנס לפני משורת הדין ולא לדקדק ולומר שלי קודם, אם לא בהפסד מוכח. ואם תמיד מדקדק, פורק ממנו עול גמילות חסדים וסוף שיצטרך לבריות". בכך הובעה, ולו גם הסתייגות-מה, מנקיטת שורת הדין הצרופה, והומלץ "ליכנס לפני משורת הדין".

כמה אחרונים²⁵ שנתנו דעתם להערה זו ביטאו דרך דומה - גם אם בסגנון שונה - ביישוב הקושי: ממון האדם בוודאי חשוב, אך עברת איסור חמורה עוד יותר. בהתאם, יש להבחין בין גרימת האדם נזק, שממנה חובה להתרחק ביותר, ובין חביבות ממון האדם כאשר אין מדובר אלא בנזק שנגרם על ידי צד שלישי (שיטפון, אבדה וכדו'). כלומר, במקרה הראשון מדובר באיסור, ומאיסורים חובה להתרחק; לא כן במקרה השני, שם אין מדובר בשום איסור, ולכן בדיון שומר הלה על ממונו כדבעי.²⁶

ד. סיכום: "על פניו מסוה" - חובה לעטות מסכה

נמצאנו למדים אפוא על קיומה של חובה הלכתית-ערכית שלא יזיק אדם לזולתו, הן לגופו הן גם לנכסיו, במישרין ובעקיפין כאחד. לא זו אף זו, חובה זו עולה על דרכו-חובתו של אדם להקפיד שלא יזקו הוא ונכסיו. מעתה, בעניינה של מגפת הקורונה: אחר שנמנו וגמרו מומחי רפואה בעולם כולו והסכימו כי כדי שלא יזיק אדם לזולתו הוא צריך לעטות מסיכה, להקפיד על היגיינה ולשמור ריחוק חברתי, וכך להגן על זולתו ועל עצמו, הרי שמעשים אלה כולם אינם רשות אלא חובה, וזאת כמצווה "דתית", הלכתית-ערכית. ממילא גם ללא המחויבות להישמע לתקנות ציבור, וגם בלא חוק ובלא חרם וכדו', שומר תורה ומצוות המקפיד על קלה כחמורה, חייב לנהוג כהלכה ולהישמר ביותר

25 וידבר משה (דיין), עמ' קנא ואילך; קונטרס ויכתוב משה, סי' א; רמ"א יאמניק, אוצר התוספות - ב"ק, טור תרמז, הערה 584 ועוד.

26 אדרבה, אמרו בחולין צא ע"א: "מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם". וראה ב"ק ס' ע"ב ורש"י ותוס' שם, אם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, ולעניין זה ראה שו"ע חו"מ שנט, ד; שו"ת בנין ציון סי' קסז-קע; שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד; שו"ת מהר"ם ש"ק יו"ד סי' שמח; שו"ת אגרות משה, חו"מ ח"ב סי' סג; אבן האזל, הל' חובל ומזיק ח, ד ועוד. ועיי' במאמרי "מזין ולזין ועד נשות דימונה - הצלת עצמו בממון חברו", הצופה, י"ז במנחם-אב תשס"ג. וראה מה שכתב נתיבות המשפט חו"מ סי' קנה ס"ק יח: "ועל כרחק צריך לומר, דהד' אבות נזיקין אינו חייב עליהן רק כשאפשר להחזיק ברשותו ובשמירה שלא יזיקו, דאז רחמנא חייביה בשמירה וכשלא שמרו חייבין בתשלומין. אבל הני דחשיב בפרק לא יחפור הוא באופן דכשיתחייב לשלם ההיזק אין אפשרות לו לעשות תשמיש זה ברשותו כלל, ויתבטל תשמיש זה מרשותו, כיון דאי אפשר כלל בעשיה ובשמירה ובביטול רשות לא חייביה רחמנא". וראה ברכת שמואל, ב"ב יג-יד, ובספר משפטיך ליעקב, ו, סי' יג. וראה שו"ת הרא"ש סי' קח אות י: "אף לרבי יוסי דאמר (ב"ב כה ע"ב) על הניזק להרחיק עצמו... הכא... אי אפשר לו לסלק את עצמו דאין דירה בלא מרתף וחצר".

מהסבת נזק לזולת.²⁷ עליו לעטות "מסווה" על פיו ואפו, עליו לשמור כנדרש על היגיינה, עליו להקפיד על ריחוק חברתי, וכך גם על כל יתר ההנחיות.²⁸

"תורה מביאה לידי זהירות".²⁹

27 על הקושי בכפרה על עברת "בין אדם לחברו" אף יותר מעברת "בין אדם למקום", ראה משנה, יומא ח, ט: "עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה חברו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' (ויקרא טז, ל), עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו".

28 כפרפרת בעלמא נציין שמסרים דומים עלו כבר בעת העתיקה - ראה אב"ע ויקרא יג, מה: "ועל שפם יעטה - הטעם שלא יזיק ברוח פיו"; דעת זקנים מבעלי התוספות, ויקרא שם, מו: "בדד ישב - לפי שאותו חולי מתפשט בבני אדם הרגילין אצלו..."; טור הארוך, שם: "בדד ישב - לפי שדרך זה החולי שכל מי שמשדל עמו או אפי' מדבר עמו החולי נאחז בו, ולכך צוה הכתוב שיבדל מבני אדם"; ר"י בכור שור: "בדד ישב - שזה החולי מתפשט על בני אדם הרגילים אצלו, ולכך יהיה בדד שלא ירגיל אדם אליו... מחוץ למחנה - וגם זה מפני שלא יתקרב אצל בני אדם מפני החולי גם מפני הטומאה..."; שו"ת צמח צדק או"ח סי' קי (א): "ומי שירצה להתענות במקום שאין המחלה בזעף ח"ו יש ליעצו ולהזהירו שלא ילך מפתח ביתו כל היום ולהכריחו כשיצא ישא סביב לחוטמו ופיו חתיכה קטנה קאמפער (- חתיכת בד) ומעט עשב מייענטע (- מנטה)". דברים אלה הובאו בביאור הלכה או"ח סי' תקנד, בשם ספר פתחי עולם: "דבמקום שאין המחלה של חלערי"א חזקה ח"ו... יש ליעצו ולהזהירו..." כאמור. בספר פתחי עולם, לר' דב בער קאראסיק, ח"ב, סי' תקנד ס"ח, הביא זאת בשם ספר דברי נחמיה, לרבי נחמיה הלוי בירך מדוברובנה, חתן בנו של בעל התניא, בשם אדמו"ר, ושם בדברי נחמיה או"ח סי' מא כתוב שהיא תשובת אדמו"ר הצמח צדק מליובאוויטש.

29 עבודה זרה כ ע"ב: "א"ר פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות"; וראה הקדמת הספר מסילת ישרים: "מצאתי לחכמינו ז"ל שכללו החלקים האלה בסדר... מסודר לפי ההדרגה המצטרפת בהם לקנות אותם על נכון. והוא מה שאמרו בברייתא, הובאה במקומות שונים בש"ס... תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות... רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים". יוער כי יתכן שלפי ספר החינוך, מצווה תקסו - "להתקין יד במחנה", אשר הסמיך מצווה זו ל"נקיות" שבברייתת רפב"י, הברייתא היא גם כפשוטה, הן ביחס ל"נקיות" הן גם ביחס ל"זהירות".

